

અભ્યાસક્રમના પ્રકાર અને અભિગમો

S.U.G college of Education Vasna, Ahmedabad

Dr. Kiranben jayantilal patel

Adhyapak

અભ્યાસક્રમના પ્રકારો અને અભિગમો

- 2.1 અભ્યાસક્રમ ના પ્રકાર
- 2.2 અભ્યાસક્રમ ના ખ્યાલ
- 2.3 અભ્યાસક્રમ ના અભિગમો
- 2.4 અભ્યાસક્રમના નિર્ધારકો

અભ્યાસક્રમ ના પ્રકાર

- વિષય કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ
- વિદ્યાર્થી કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ
- હેતુ કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ
- અનુભવ કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ
- સંકલિત અભ્યાસક્રમ

અભ્યાસક્રમના પ્રકાર

અભ્યાસક્રમનો આધુનિક ખ્યાલ અભ્યાસક્રમ ના જુના રૂઢિગત ખ્યાલથી તદ્દન જુદો પડે છે કોઈ ચોક્કસ વિષયના અભ્યાસક્રમ ની રચના દરમિયાન તેમાં સમાવી અંગે તેની રજૂઆત નું પણ વૈવિધ્ય સ્વીકાર્યું છે શાળામાં શિક્ષણકાર્ય અને વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા જેનાથી વિદ્યાર્થીઓને અધ્યયન અનુભવ મેળવવાની પૂરતી તકો મળી રહે તે અને તેના દ્વારા વિદ્યાર્થીઓને શિક્ષણના પસંદ કરેલા ધ્યેય તરફ લઈ જાય તે અભ્યાસક્રમને આપણે જોયું નહીં અભ્યાસક્રમના ત્રણ અંગો નો ઉલ્લેખ થયો પહેલું પાઠ્યક્રમ બીજો અધ્યયન-અધ્યાપન પ્રવૃત્તિઓ અને શિક્ષણના ધ્યેયો.

અભ્યાસક્રમ ના પ્રકાર

- અભ્યાસક્રમનું આ માળખું પણ ચોક્કસ ડિઝાઇન પસંદ કરી સાકાર કરવામાં આવે છે જે અભ્યાસક્રમના રચના અભિગમો તરીકે ઓળખાય છે જુદી જુદી સરકારો શિક્ષણના જુદા જુદા સ્તરો દૂરવર્તી શિક્ષણના તંત્ર વગેરે માટે અભ્યાસક્રમ ની રચના જોવા મળે છે આ પ્રકારો આ પ્રમાણે છે
1. વિષય કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ
  2. વિદ્યાર્થી કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ
  3. હેતુ કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ
  4. અનુભવ કેન્દ્રીય અભ્યાસક્રમ
  5. સંકલિત અભ્યાસક્રમ

વિષય કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ

વિષય કેન્દ્રિત અભિગમમાં કોઈ પણ વિષયના મુખ્ય વિભાગો મુખ્ય વિભાગોના ગૌણ વિભાગો અને તેમને પણ ઉપ વિભાગોમાં વહેંચવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે વિજ્ઞાન વિષયમાં તેની મુખ્ય ત્રણ શાખાઓ ભૌતિક રસાયણ અને જીવવિજ્ઞાન અનુસાર વહેંચવામાં આવે છે ત્યાર પછીથી દરેક શાખાને ગૌણ વિભાગમાં વહેંચવામાં આવે છે આ રીતે ભૌતિકશાસ્ત્રને ઉષ્મા, વિદ્યુત, પ્રકાશ વગેરે ગૌણ વિભાગોમાં વહેંચી શકાય. આ ગૌણ વિભાગોને પણ તેના ઉપવિભાગોમાં વહેંચવામાં આવે છે જેમકે, પ્રકાશ નો અભ્યાસ કરવા માટે પ્રકાશ ના સ્ત્રોતો પ્રકાશ ના પ્રકારો પ્રકાશનું પરાવર્તન પ્રકાશનું વક્રીભવન પ્રકાશનું વિભાજન તેમજ પ્રકાશ ઉપકરણો પેટા વિભાગમાં વિભાજન કરીને શીખવવામાં આવે છે.

વિષય કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ ના લાભ

- વિષય કેન્દ્રિત અભિગમથી વિદ્યાર્થીઓને વિષયનું ઊંડું જ્ઞાન આપી શકાય અહીં શાખાઓને પેટા એકમો છે. અહીં શાખાઓને પેટા એકમમાં વહેંચવાની હોવાથી અધ્યતા ઓ સારી રીતે સમજી શકે છે અને દીર્ઘકાળ સુધી જ્ઞાનનો સંચય કરી શકે છે.
- આ અભિગમમાં વિષયાંગના વારંવારના પુનરાવર્તન અવકાશ હેતુ નથી જેને લીધે શિક્ષણમાં સમયનું ઓછું વ્યય થાય છે. વિષય કેન્દ્રિત પદ્ધતિ સમગ્ર થી વિભાગ તરફથી એ સુત્રને અનુસરે છે. માટે તે ખૂબ જ અસરકારક છે.

વિષય કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ ની મર્યાદાઓ

- આ અભિગમમાં પૂર્વે શીખેલા મુદ્દાઓનું દ્રઢીકરણ તેમજ પુનરાવર્તનને ઓછો અવકાશ મળે છે નાની વયના અધ્યતાઓ માટે આ અભિગમ અનુકુળ નથી. વિદ્યાર્થીઓનું પર્યાવરણ સાથે નું અનુકુલન અને તેમની રસ-રુચિ નું પોષણ આ અભિગમથી થતું નથી. કેટલાક પેટા એકમો તાર્કિક ગોઠવાયેલા ન હોય તો વિદ્યાર્થીઓને વિષય પ્રત્યેની અભિરુચિ ઘટે છે.

2. વિધાર્થી કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ

- આ પ્રકારના અભિગમમાં અધ્યતા એટલે કે વિધાર્થીને જ કેન્દ્રમાં રાખી અભ્યાસક્રમ ઘડવામાં આવે છે. અહીં વિધાર્થી જ સર્વેસર્વા હોય છે. જેમકે વિધાર્થીની રસ-રુચિ વ્યક્તિગત તફાવત આવડતો વલણો વય કક્ષા અનુસાર અભ્યાસક્રમ શીખવવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે, ગણિતનો અભ્યાસક્રમ જોઈએ તો ત્રણથી પાંચ વર્ષ ના વિધાર્થીઓને અંક જ્ઞાન, સંખ્યાજ્ઞાન અને સાદી ગણતરીઓ શીખવવામાં આવે છે. ૫ થી ૧૧ વર્ષના વિધાર્થીઓને સરવાળા, બાદબાકી, ગુણાકાર, ભાગાકાર નફો ખોટ, સાદા સમીકરણ, સામાન્ય ભૂમિતિ, નાના નાના વ્યવહારુ કોયડા ઉકેલ વગેરે શીખવવામાં આવે છે. ત્યારબાદ બાર વર્ષથી ઉપરના વિધાર્થીઓને ગણિતના અમૂર્ત ખ્યાલો શીખવવામાં આવે છે.

2. વિધાર્થી કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમના લાભ

- આ અભિગમ વિધાર્થીઓના વ્યક્તિગત તફાવતો ને સંતોષે છે વિધાર્થી પોતાની વય કક્ષા અનુસાર વિષયવસ્તુ અને મુદ્દા શીખે છે. અહીં વિષયના ચોક્કસ ખ્યાલો સ્પષ્ટ બને છે. વિધાર્થી નું જ્ઞાન ઊંડું અને ચિરંજીવી બને છે. વિધાર્થીને જે તે વિષયનું સળંગ અને તબક્કા અનુસાર જ્ઞાન મળે છે. અહીં સરળથી કઠિન એ સૂત્રને અનુસરવામાં આવે છે.

2. વિધાર્થી કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમની મર્યાદાઓ

- આ પ્રકારના અભિગમ માત્ર વિધાર્થી જ કેન્દ્રસ્થાને હોવાથી વિષયવસ્તુ શીખવવાનો અવકાશ ઓછો મળી રહે છે. અહીં વિષયવસ્તુને ઊંડાણપૂર્વક આવરવાનો અવકાશ ઓછો રહે અહીં વિધાર્થીની રસ, રુચિ, વય ક્ષણને મુખ્ય છે. જ્યારે બાકીની બાબતો જેવી કે વિષયવસ્તુ શીખવવાની પદ્ધતિ, વગેરેને ગૌણ સ્થાન રહે છે.

3. હેતુ કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ

- આ પ્રકારના અભિગમમાં શિક્ષણના હેતુ અથવા ઉદ્દેશો ધ્યાનમાં રાખી અભ્યાસક્રમ કરવામાં આવે છે. આ હેતુઓ સમાજની જરૂરિયાતો પ્રમાણે નક્કી કરવામાં આવતા હોય છે. દરેક વિષયના હેતુઓ જુદા જુદા હોય છે આથી વિષયવસ્તુ પણ હેતુ અનુસાર ગોઠવવામાં આવે છે. આ હેતુ સમયાંતરે બદલાતાં હોવાથી અભ્યાસક્રમમાં પણ બદલાવનો અવકાશ રહેલો છે. અભ્યાસક્રમ ના મુખ્ય હેતુઓ જ્ઞાન, સમજ, ઉપયોગ અને કૌશલ્ય છે કે હેતુઓની સિદ્ધિ માટે વિષય વસ્તુની ગોઠવણ કરવામાં આવે છે. અને વર્ગખંડમાં વિદ્યાર્થીઓમાં અપેક્ષિત વર્તન પરિવર્તન માટે મુદ્દાઓ શીખવવામાં એટલે કે ભણાવવામાં આવતું હોય છે.

હેતુ કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમના લાભ અને મર્યાદાઓ

- આ પ્રકારના અભિગમમાં શિક્ષણના હેતુઓ અનુસાર વિષયવસ્તુ નક્કી કરવામાં આવે છે અને તે અનુસાર વર્ગખંડમાં ભણાવવા માં આવે છે અને તે અનુસાર અध्येતામાં વર્તન પરિવર્તન કેળવી શકાય છે આપડો વર્તમાન અભ્યાસક્રમ હેતુ અનુસાર ઘડવામાં આવેલો છે અહીં શિક્ષણના સામાન્ય હેતુઓ અને વિશિષ્ટ હેતુઓ સિદ્ધ કરવામાં આવે છે

આ પ્રકારના અભિગમમાં માત્ર હેતુ અથવા ઉદ્દેશો ધ્યાનમાં લેવામાં આવે છે. વિદ્યાર્થીના વ્યક્તિગત તફાવતો ને ધ્યાનમાં લીધા વગર હેતુ અનુસાર વર્ગખંડમાં શિક્ષણની પ્રક્રિયા હાથ ધરાય છે એટલે કે મેળવેલું શિક્ષણ કાયમી અને ચિરંજીવી બની શકતું નથી. હેતુઓ બદલાતા અભ્યાસક્રમ પણ બદલવો પડતો હોય આપ છે.

4. અનુભવ કેન્દ્રીય અભ્યાસક્રમ

- આ પ્રકારનો અભ્યાસક્રમ શાળામાં અને શાળા બહાર પણ વિસ્તરેલો હોય છે. શાળા અને શિક્ષકો કે તેના પ્રિન્સિપાલ જ નહીં પણ વાલી, સામાજિક સંસ્થાઓ, સામાજિક સંસ્થાઓના કેન્દ્રીય વ્યક્તિઓના અનુભવોને વિદ્યાર્થી શક્તિ બહાર લાવવામાં જરૂરી સમજવામાં આવે છે અને અભ્યાસક્રમમાં તેને યોક્કસ આકાર આપી યોક્કસ સમય મર્યાદા સાથે સ્થાન આપવામાં આવે છે. NCTE દ્વારા B.ed નો અભ્યાસક્રમ બે વર્ષનો હોવો જોઈએ તેવું સૂચન કેટલાક શિક્ષણ વિચારકો કરે છે

4. અનુભવ કેન્દ્રિત અભ્યાસક્રમ

- કેટલીક સંસ્થાઓમાં તે સ્વીકાર્યું પણ છે જો કે જેણે સ્વીકારી છે તે સંસ્થાઓએ NCTE એ આ પ્રકારના અભ્યાસ માટે ચોક્કસ અભ્યાસક્રમ રચના સૂચવેલ નથી શાળામાં 70% અને 30% શાળા બહારના શિક્ષણાનુભવોને ધન આપી આ પ્રકારે અનુભવ કેન્દ્રીય અભ્યાસક્રમ તૈયાર કરી શકાય. એસ.એન.ડી.ટી યુનિવર્સિટીના B.ed ના અભ્યાસક્રમના પ્રત્યેક અભ્યાસ મુદ્દાઓ માટે હેતુઓ, પાઠ્યક્રમ અને પ્રવૃત્તિઓ સૂચવાયેલ છે. એ દ્રષ્ટિએ આ અભ્યાસક્રમ અનુભવ કેન્દ્રીય અભ્યાસક્રમ તરીકે કંઈક અંશે સ્વીકારી શકાય.

અનુબંધિત અભ્યાસક્રમ

- આ પ્રકારના અભ્યાસક્રમોમાં વિષયવસ્તુ પરસ્પર સહસંબંધિત હોય છે જુદા જુદા વિષયોના અભ્યાસક્રમમાં પણ વિષયવસ્તુની ચર્ચા કે વિગત જે તે વિષયની હદને ઓળંગીને અન્ય વિષય ક્ષેત્રની અનુબંધિત વિગતને સાંકળીને કરવામાં આવે છે કોઈ ચોક્કસ વિષય તરીકે આપણે વિજ્ઞાનને પસંદ કરીએ તો તેમાં આપણે નવા અભ્યાસક્રમના ટેકનોલોજીના મુદ્દાઓને પણ સાંકળ્યા છે જોકે ભૂગોળ આરોગ્ય વિજ્ઞાન અને અણુવિજ્ઞાન વગેરે મુદ્દાઓને પણ સાંકળ્યા અનુબંધ ને સ્થાન આપવા માટે આ સ્વીકારાયું હોય તો અનુબંધિત અભ્યાસક્રમ કહેવાય. જોકે અહીં ભૂગોળ ભાષાનો મૂલ્ય વિષયક વિચાર ઇતિહાસનો શિલ્પવિદ્યા નો ખ્યાલ વગેરે બાબતો સાંકળવામાં આવે ત્યારે જ અનુબંધિત અભ્યાસક્રમનો વ્યાપક ખ્યાલ સ્વીકારાયો ગણાય. આ અભિગમને માટે સહસંબંધિત અભ્યાસક્રમ અથવા સંકલિત અભ્યાસક્રમ નામ પણ આપાયેલું છે.

स्वाध्याय

---

1. अनुभव केन्द्रीय अभ्यासक्रमना लाभ अने मर्यादाओ ज्ञावो.
2. संकलित अभ्यासक्रमना लाभ अने मर्यादाओनी यादी तैयार करो.

Thank you

**From dr. Kiranben jayantilal patel
Adhyapak S.U.G college of
Education, Vasna**